

بسم الله الرحمن الرحيم

نقش مسجد در شکل‌گیری هویت اجتماعی نوجوانان و جوانان

علی اکبر عبادی نیک، طلبه سطح 3 حوزه علمیه قم (درس خارج)

کارشناسی ارشد علوم حدیث (گرایش کلام و عقائد).

hamedany60@gmail.com

چکیده:

سلامتی یک جامعه در گرو سلامتی روحی و شخصیتی افراد آن جامعه است. هویت اجتماعی هر فرد هم بیانگر چیستی و کیستی آن فرد به لحاظ اجتماعی است و هم معرف حقیقت آن جامعه است. نهادهای اجتماعی اثر فراوانی در شکل‌گیری این هویت اجتماعی افراد دارند. مسجد به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی، جای‌گاه خاصی در این حوزه دارد. دوره نوجوانی و جوانی هم، به لحاظ دوره خاص زندگی که دوره شکل‌گیری هویت و شخصیت فردی و اجتماعی و دوره تثبیت آن است، قابل توجه مضاعف است. در این مقاله به نحوه اثرگذاری مسجد، در شکل‌گیری هویت اجتماعی نوجوانان و جوانان پرداخته شده است. مسجد با تقویت روابط اجتماعی سالم، با فراهم کردن رشد علمی و فرهنگی و دادن آگاهی‌های لازم به جوانان و هم‌چنین با بیدار کردن فطرت الهی، زمینه شکل‌گیری هویت اجتماعی سالم برای افراد خصوصاً جوانان را فراهم می‌کند.

کلید واژه: مسجد، نوجوان، جوان، هویت، هویت اجتماعی.

مقدمه

برای روشن شدن نقش مسجد در شکل‌گیری هویت اجتماعی نوجوانان و جوانان ناگزیر هستیم بعد از اشاره مختصری به جایگاه اجتماعی مسجد و خصوصیات دوران نوجوانی و جوانی، به بررسی اجمالی مفهوم «هویت» و «هویت اجتماعی» و عوامل مؤثر در هویت‌بخشی آن و نقش مسجد بپردازیم.

جای‌گاه مسجد در جامعه اسلامی

در جامعه اسلامی مسجد از مقدس‌ترین اماکن است که احترام خاصی در نگاه مسلمین دارد. این جای‌گاه و احترام، حاصل نوع نگاه منابع اسلامی اعم از آیات و روایات و سیره معصومین (علیهم السلام) در خصوص این نهاد اجتماعی است. انتساب مسجد به خدای متعال، گویای این مطلب است. (و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا) ⁱ امام صادق (علیه السلام) نیز از قول خدای متعال در تورات، مساجد را به عنوان خانه‌های خدا معرفی می‌فرماید: عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (علیه السلام) قَالَ: مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَةِ أَنْ بِيُوتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ فَطُوبَى لِعَبْدٍ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي. ⁱⁱ احترام مسجد در فرهنگ اسلامی به اندازه‌ای است که حتی برای تعمیر و عمران و آباد کردن مسجد هم خدای متعال شرایطی را برای آبادگر مسجد ذکر کرده و راه را بر کفار و مشرکین و ناپاکان حتی در تعمیر و آباد کردن مسجد هم بسته است. «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ؛ مساجد خدا را تنها کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و نماز برپا داشته و زکات داده و جز از خدا نترسیده‌اند، پس امید است که اینان از راه‌یافتگان باشند.» ⁱⁱⁱ مسجد در فرهنگ اسلامی تنها محل عبادت و انجام مناسک دینی نبود، بلکه محل انجام امور مختلف اجتماعی مثل قضاوت، آموزش، سیاست و حل مشکلات مردم بود. در زمان رسول خدا مواقعی که نیاز به تجمع و اطلاع‌رسانی بود کسی بین مردم ندا می‌داد: «الصلاة جامعة» و با این ندا مردم در مسجد تجمع می‌کردند. ^{iv} در مسجد کوفه محلی خاص برای قضاوت امیرالمؤمنین (علیه السلام) وجود داشت که امروزه هم به عنوان «دكة القضاء» در آن مسجد شریف شناخته می‌شود. ^v امام خمینی (رحمه الله) در این باره چنین می‌فرماید: «این مسجد الحرام و مساجد دیگر در زمان رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) مرکز جنگ‌ها و سیاست‌ها و مرکز امور اجتماعی و سیاسی بوده، این طور نبوده است در مسجد پیامبر، همان مسائل عبادی نماز و روزه باشد، مسائل سیاسی‌اش بیشتر بوده. اسلام می‌خواهد که مردم آگاهانه برای مصالح مسلمین در آنجا فعالیت کنند.» ^{vi} پس مسجد در جامعه اسلامی یک نهاد عبادی و اجتماعی فعال است که در مسائل مختلف اجتماعی جامعه، من جمله تربیت

اجتماعی انسان‌ها و هویت بخشی به مسلمین خصوصاً جوانان به طور کاملاً فعال می‌تواند ایفای نقش کند که ان شاءالله در این مقاله به چگونگی تأثیر مسجد در این حوزه خواهیم پرداخت.

اهمیت دوران نوجوانی و جوانی

دوران نوجوانی و جوانی را می‌توان بهار عمر آدمی نامید. این دوران از جهت تربیت و شکل‌گیری شخصیت دارای اهمیت زیادی است. قرآن و روایات ائمه اطهار (علیهم السلام) اهمیت ویژه‌ای برای این دوران قائلند. (لازم به ذکر است که در روایات تفکیک خاصی بین دوران نوجوانی و جوانی صورت نگرفته است و به طور کلی از این دو مرحله با عنوان الشباب و امثالهم یاد شده).

قرآن کریم می‌فرماید: (و ابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَ لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا) ^{vii}

در تفسیر این آیه شریفه و توضیح عبارت «لا تنس نصیبک من الدنیا» امیرالمؤمنین (علیه السلام) می‌فرماید:

«لا تنس صحتک و قوتک و فراغک و شبابک و نشاطک ان تطلب بها الآخرة» ^{viii}

«سلامتی و قوت و فراغت و جوانی و نشاط خود را فراموش نکن، اگر به وسیله آنها طالب آخرتی.»

آمادگی جوان برای پذیرش و یاری حق بیش از دیگران است؛ اکثر یاران و انصار انبیا و اولیا و مصلحان، جوانان بوده‌اند.

رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند:

«أوصيكم بالشباب خيراً فإنهم أرق أفئدة إن الله بعثني بشيراً و نذيراً فحالفني الشباب و خالفني الشيوخ» ثم قرأ «فطال عليهم الامد فقسست قلوبهم؛ شما را درباره نوجوانان به خیر سفارش می‌کنم، زیرا دل‌های آنان نازک‌تر است. خداوند مرا به پیامبری برانگیخت تا مردم را به رحمت الهی بشارت دهم و از عذابش بترسانم. جوانان سخنان مرا پذیرفتند و با من پیمان بستند.»

مردی به نام ابو جعفر احوّل از دوستان امام صادق (علیه السلام) مدتی به تبلیغ مذهب تشیع و نشر تعالیم اهل بیت اشتغال داشت. روزی به محضر امام شرفیاب شد. امام از او پرسید: مردم بصره در قبول روش اهل بیت و سرعت پذیرش آیین تشیع چگونه‌اند؟ عرض کرد: تعداد اندکی از مردم تعالیم اهل بیت را پذیرفتند. امام فرمود: تبلیغات خود را متوجه نسل جوان و نوجوان کن و به آنان بپرداز. زیرا کودک و نوجوان آمادگی برای پذیرش حق و هدایت را دارند و حرف حق را زودتر می‌پذیرند. ^{ix}

یکی از نکاتی که در ویژگی دوران نوجوانی و جوانی باید بدان توجه کرد این است که در نوجوان و جوان دو خواسته متضاد در یک زمینه وجود دارد: تقلید و ضد تقلید.

او مقلد است، آن چنان که حتی می‌توان گفت تقلیدی کورکورانه دارد و از آن برای ساختن شخصیت خود، کسب محبوبیت اجتماعی، بالا آمدن و معروف شدن استفاده می‌کند. می‌دانیم که جنبه تشخیص‌طلبی در او قوی است، می‌خواهد به رشد و تکامل برسد. ولی امکان و توان آن را ندارد و تقلید برای او یک میان‌بر است برای وصول به آن. نوجوان می‌کوشد در رفتار از شیوه‌ها و راه و روش دیگران استفاده کند. در اثر تقلید، مسائل بسیار آموخته و کسب می‌شود، ولی در عین حال چه بسیارند لغزش‌ها و جنایاتی که پدید می‌آیند و چه ضوابطی از اخلاق و آداب و رسوم زیر پا گذارده می‌شوند.

نوجوان که به تدریج به مرحله جوانی می‌رسد، حالت تقلید او به ضد تقلید تبدیل می‌شود، آن چنان که کار بزرگسالان در نظرش نفرت‌انگیز می‌شود. برای احراز شخصیت حتی سعی دارد از تقلیدهای لازم سرپیچی کند و در راه و روش‌ها و ارزش‌ها تجدید نظر کند. (در عین حال نسبت به شخصیت‌هایی که مورد توجه خاص او باشند الگوبرداری دارد.)

آن چه از نظر تربیت مهم است، تعدیل جنبه تقلید و ضد تقلید در آنهاست. باید کوشش کرد تا نوجوان تقلید جاهلانه نداشته باشد و مسائل را بی قید و شرط نپذیرد و نیز مسئله پیروی را مطرح کرد تا به مخالفت و ضدیت نپردازد.^x به طور خلاصه باید سعی کرد تا نیروی خدادادی الگوپذیری که در شخصیت هر انسانی خصوصاً هر نوجوان و جوانی وجود دارد را کنترل و جهت‌دهی کرد. توجه به این مسئله در بحث شکل‌گیری هویت اجتماعی نوجوان و جوان بسیار حائز اهمیت است.

هویت اجتماعی

برای روشن شدن موضوع بحث این مقاله، باید توضیح مختصری درباره مفهوم «هویت» و «هویت اجتماعی» بیان کنیم. «هویت» در لغت به معنای چیستی و حقیقت شیء است. «آن چه که نشانه و شخصیت چیزی یا کسی را معرفی کند».^{xi} در فرهنگ عمید نیز هویت چنین تعریف شده است: هویت یعنی حقیقت شیء یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد.^{xi i} معنای اصطلاحی این کلمه بسیار نزدیک به همان معنای لغوی آن است. در علوم روانشناسی و علوم اجتماعی «هویت» به مشخصه‌ها و ممیزات شخصی یا اجتماعی یک شخص اطلاق می‌شود. روان‌شناسان اجتماعی در تعریف هویت گفته‌اند: هویت، مجموعه ویژگی‌هایی است که تفاوت فرد از دیگران یا شباهت او به دیگران را موجب می‌گردد، که برای ساختن آن عناصر زیادی

مورد استفاده قرار می‌گیرد. هر شخص برای به وجود آمدن تصویر ذهنی از خود، بر تفسیری که از واکنش‌های دیگران درباره خود دارد، تکیه می‌کند. ^{xiii}

پاسخ به سؤال از کجا آمده‌ام و چه کاری باید بکنم و سرانجام من چیست، همان هویت یا خود ماست. در آموزه‌های دینی هرچند این واژه با خصوصیات مذکور طرح نشده، ولی از عبارتها و اشارت‌های دیگر می‌توان حقیقت (هویت) و (خود) را استخراج کرد. امام علی (علیه السلام) فرموده‌اند: «رحم الله امرأً علم من أين و فی این و الی این» ^{xiv} آن کس که بداند از کجا آمده، در کجاست و به کجا رهسپار خواهد شد، مشمول رحمت الهی خواهد بود. در ابیاتی از دیوان شعر منسوب به آن حضرت می‌خوانیم: ای انسان آیا گمان می‌کنی که تو موجودی حقیر و کم مقداری؟ و حال آن‌که راز جهانی بزرگ در کتاب روح تو مندرج است. درد تو از خود توست، ولی به آن آگاهی نداری و درمان تو نیز در خود توست، ولی آن را نمی‌بینی. ^{xv} هویت را می‌توان به ملاک‌های مختلفی تقسیم‌بندی کرد، اما در یک تقسیم‌بندی که مرتبط با این نوشته است هویت به «هویت فردی» و «هویت اجتماعی» تقسیم می‌شود.

هویت فردی: منظور از هویت فردی، شناخت توانایی‌ها، قابلیت‌ها و ویژگی‌های رشد و تحول و نیازهای اساسی روان است. با این تعریف، هویت فردی با خودشناسی رابطه مستقیم دارد.

هویت اجتماعی: چنانچه فرد را از جنبه نقش‌ها و وظایف اجتماعی‌اش مورد مطالعه قرار داده و متقابلاً انتظارات جامعه از وی را بررسی کنیم، در حقیقت به درک مقوله هویت اجتماعی نزدیک شده‌ایم. ^{xvi} بحث ما معطوف به هویت اجتماعی است تا بدانیم نهاد مسجد در شکل‌گیری هویت اجتماعی نوجوانان و جوانان چه نقشی دارد به همین جهت به توضیح بیشتری درباره هویت اجتماعی می‌پردازیم. در واقع هویت اجتماعی رشته‌ای از معانی است که فرد در محیط یا موقعیت اجتماعی برای تعریف خود به کار می‌برد. ^{xvii} هویت اجتماعی هر فرد پاسخی است که وی به چیستی و کیستی خود به عنوان فردی از یک جامعه مطرح می‌کند. البته این پاسخ لزوماً در گفتار نیست، بلکه مظاهر عملی و رفتاری، بهترین گواه برای نشان دادن هویت اجتماعی هر شخص است. نوع رفتار اجتماعی، نوع پوشش، نوع تفریحات، نوع گفتار، نوع رفتار سیاسی اجتماعی و... هر فرد از مظاهر مهم بیان‌کننده هویت اجتماعی وی است.

انسان بودن، مسلمان بودن، شیعه بودن، ایرانی بودن و... هویت‌های اجتماعی هستند که هر یک باعث بروز نموده‌ها و مظاهر خاص خود در رفتار فرد متعلق به آن اجتماع می‌شود.

عوامل مؤثر بر هویت اجتماعی

عوامل متعددی باعث شکل‌گیری یک هویت اجتماعی می‌شوند: به طور مثال موقعیت جغرافیایی مثل ایرانی بودن فرد، یک هویت اجتماعی خاص با آثار عملی خاصی را به دنبال دارد. اعتقادات و باورهای مذهبی مثل مسلمان بودن یا شیعه بودن، مواضع سیاسی و سبک زندگی از مؤلفه‌های مهمی است که منشأ هویت اجتماعی برای افراد می‌باشد.

نکته قابل توجه این است که هویت اجتماعی صحیح، در سلامت روانی و شخصیتی فرد بسیار اثرگذار است. افرادی که از هویت اجتماعی مناسبی برخوردار هستند، معمولاً رفتاری معقول و متعادل و حضوری اثرگذار در جامعه خود دارند. اما افرادی که هویت اجتماعی خوبی ندارند دچار انحرافات اخلاقی و رفتاری می‌گردند. در کلمات گهربار امیرالمؤمنین (علیه السلام) این حقیقت به زیبایی بیان شده است. امام علی (علیه السلام) نشاختن قدر و منزلت و ارزش شخصیتی را مایه هلاکت افراد می‌داند: هَلَكَ امْرُؤٌ لَمْ يَعْرِفْ قَدْرَهُ^{xviii}؛ تباه گشت مردی که قدر و منزلت خود را نشناخت. هم‌چنین حضرت کرامت نفس را - که نتیجه هویت اجتماعی و هویت فردی صحیح و اسلامی است - مایه دوری افراد از آلوده شدن به پلیدی‌ها می‌داند: مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ [شَهْوَتُهُ] شَهْوَاتُهُ^{xi x} (هر که خود را بزرگوار دید شهوت‌هایش در دیده وی خوار گردید). وقتی نوجوان یا جوان از هویت اجتماعی صحیحی برخوردار نباشد برای پرکردن این خلأ شخصیتی به راه‌های انحرافی و مدل‌های غلط هویتی رو می‌آورد. گرایش به گروه‌های رپ یا متال یا شیطان پرستی و ... همه نمونه‌هایی از این مسئله‌اند. همه نهادهای اجتماعی اعم از خانواده، مدرسه، روحانیت و ... در شکل‌گیری هویت اجتماعی افراد جامعه خصوصاً نوجوانان و جوانان تأثیر گذارند. یکی از نهادهای اجتماعی نهاد مسجد است که در شکل‌گیری هویت اجتماعی افراد می‌تواند نقش بسزایی داشته باشد. ما در بخش‌های آینده به چگونگی این تأثیرگذاری خواهیم پرداخت.

بحران هویت

دوران نوجوانی دوران شکل‌گیری هویت اجتماعی و دوران جوانی دوران تثبیت هویت اجتماعی شخص است. به همین دلیل حساسیت بحث شکل‌گیری هویت اجتماعی در این دو دوران بسیار بالا است. امکان بروز مشکل در هویت اجتماعی نوجوان و جوان که از آن با عنوان «بحران هویت» یاد می‌شود، در این سنین بیشتر است. در بحران هویت، نوجوان شدیداً دچار اضطراب و ناراحتی ذهنی است، به طوری که نمی‌تواند جنبه‌های مختلف شخصیت خویش را در یک خویشتن قابل قبول و هماهنگ سازمان دهد. به هنگام بحران

هویت، نوجوان در بعضی از این موارد دچار تردید و شک است: اهداف بلند مدت، انتخاب شغل، الگوهای رفاقت، رفتار و تمایل جنسی، تشخیص مذهبی، نظام ارزش های اخلاقی، تعهد گروهی. بسیاری از افراد هنگامی که دچار بحران هویت می شوند، احساس پوچی، از خود بیگانگی، تنهایی و غربت می کنند و قادر به انجام کارهای مهم نیستند و در انتخاب کردن سر در گم می مانند و یا این که هر روز و هر لحظه، به انتخاب جدیدی دست می زنند و بر انتخاب دیگران، بدون تحقیق مهر تأیید می زنند. بحران هویت پیامدهای منفی ای دارد، من جمله:

اشتغالات بی هدف: شخصی که جای گاهی برای خود در جامعه نمی شناسد و به تعبیری قدر و منزلت شخصی و اجتماعی خود را نیافته است، خود را به طور بی هدف به کارهای مختلف از جمله کارهای بی ارزش یا ضد ارزش مشغول می کند. وقت گذرانی های طولانی در کارهای بی ارزش یا تفریحات ناسالم از این قبیل است.

داشتن شخصیت منفعل: از دیگر مضرات بحران هویت، منفعل شدن شخصیت فرد است. فردی که دچار بحران هویت است معمولاً شخصیت غیر مستقلی دارد و برای تصمیم گیری های زندگی خصوصاً امور مهم منفعل از دیگران و تابع جو است. این فرد در انتخاب سبک زندگی، پوشش ظاهری، سبک خانوادگی و... مرتب دچار تقلیدهای کورکورانه است. ^{xx} نهادهای دخیل در شکل گیری هویت اجتماعی مثل مسجد اگر در این دوران به خوبی نقش خود را ایفا کنند می توانند مانع بروز این بحران و به تبع مانع به وجود آمدن انحرافات اجتماعی در بین نوجوانان و جوانان شوند و از این طریق کمک شایانی به سلامت اجتماع داشته باشند.

مسجد و هویت اجتماعی

مسجد به عنوان یک نهاد عبادی و اجتماعی فعال در متن جامعه اسلامی نقش بسیار بالایی در شکل گیری افراد جامعه خصوصاً نوجوانان و جوانان دارد که در این قسمت به تحلیل این نقش مسجد می پردازیم. برای این منظور روایت شریفی را که به بیان اثرات ارتباط مستمر با مسجد پرداخته است محور بحث قرار می - دهیم.

وَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عليه السلام) يَقُولُ: مَنْ اخْتَلَفَ إِلَى الْمَسَاجِدِ أَصَابَ إِحْدَى الثَّمَانِ: 1. أَخَا مُسْتَفَاداً فِي اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ 2. أَوْ عِلْماً مُسْتَظَرِّفًا 3. أَوْ آيَةً مُحْكَمَةً 4. أَوْ رَحْمَةً مُنْتَظَرَةً 5. أَوْ كَلِمَةً تَرُدُّهُ عَنْ رَدَى 6. أَوْ يَسْمَعُ كَلِمَةً تَدُلُّهُ عَلَى هُدَى 7. أَوْ يَتْرُكُ ذَنْبًا خَشِيئَةً 8. أَوْ حَيَاءً.^{xxi}

در این روایت شریف امیرالمؤمنین (علیه السلام) هشت ثمره مهم برای رفت و آمد مستمر در مسجد و به تعبیری "اهل مسجد بودن" ذکر می‌فرمایند، که با دقت در این امور نحوه اثرگذاری مسجد در شکل‌گیری هویت اجتماعی افراد خصوصاً نوجوانان و جوانان که در مرحله شکل‌گیری و تثبیت هویت اجتماعی هستند به خوبی روشن می‌شود و ما در قالب پنج عنوان کلی به این موارد اشاره می‌کنیم.

مسجد و روابط اجتماعی : انسان موجودی اجتماعی است و به قول حکما مدنی‌الطبع است. به همین جهت انسان ناگزیر از داشتن روابط اجتماعی با افراد مختلف با عناوین مختلفی چون خانواده، دوستان، همکاران، همسایگان و... می‌باشد. از مهم‌ترین روابط اجتماعی انسان، روابط دوستی است. داشتن دوستان مناسب باعث سلامت روحی و هویت اجتماعی مناسب انسان است. مخصوصاً در دوره نوجوانی و جوانی افراد به شدت تحت تأثیر محیط دوستان خود می‌باشند.

از نگاه امام علی (علیه السلام) انسان ناتوان کسی است که در برقراری این ارتباط دوستی با دیگران ناتوان باشد. «عجز الناس من عجز عن اكتساب الاخوان و اعجز منه من ضيع من ظفر به منهم»^{xxi i}.

نوع دوستان انسان و محیط‌های دوستی و رفاقتی افراد هم در شکل‌گیری هویت اجتماعی او بسیار مؤثرند و هم معرف و علامت خوبی برای ساخت هویت شخصی و اجتماعی افراد است. به فرموده امام علی (علیه السلام): «فان المرء يوزن بخليله».

تو اول بگو با چه کس زیستی	که تا من بگویم که تو کیستی
همان قیمت آشنایان تو	بود قیمت و ارزش و جان تو

نکته مهم در باب دوستی، محور و ملاک دوستی بین افراد است. دوستی گاهی با محوریت مسائل مالی، گاهی سیاسی و ... و گاهی هم با محوریت مسائل الهی و روابط دینی است. محکم‌ترین و سالم‌ترین دوستی‌ها دوستی‌ای است که بر اساس مسائل دینی و با محوریت محبت ایمانی شکل گرفته باشد. (الاخلاء يومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقين)^{xxi ii} (در روز قیامت دوستان، دشمن یکدیگرند مگر متقین).

امام علی (علیه السلام) اولین اثر ارتباط با مسجد را یافتن دوستان و برادران دینی مطرح می‌فرمایند. دوستی - ای که بر محور دین و بندگی خدای متعال شکل گیرد دوستی‌ای است که پایدار و به دور از هر گونه دغل و انحراف است. این دوستی ایمانی در شکل دادن به هویت اجتماعی نوجوان و جوان قابلیت بالایی دارد. هویت اجتماعی با محوریت ملاک‌های دینی و الهی .

مسجد و آموزش علوم نافع: امیرالمؤمنین (علیه السلام) در این روایت شریف دومین و سومین ثمره ارتباط با مسجد را یادگیری علوم نافع و اعتقادات صحیح می‌داند. یکی از مؤلفه‌های اثرگذار در هویت اجتماعی انسان، اعتقادات دینی و آشنایی با فرهنگ صحیح زندگی و به طور کلی علم و آگاهی است. علم به تاریخ پرافتخار اسلام، علم به آموزه‌های بسیار مرقی اجتماعی دین، علم به ارزش و جایگاه هویت ملی، علم به ضوابط درست زندگی اجتماعی و ... از این قبیل است. مسجد از ابتدای شکل‌گیری آن به عنوان یک کانون آموزش و یک دانشگاه مطرح بوده است.

روزی رسول اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم - وارد مسجد شد و با دو گروه مواجه شد. در یک قسمت، مردم سرگرم علم آموزی و در قسمت دیگر عده‌ای مشغول راز و نیاز با خدا بودند. پیغمبر (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: «این دو نشست و گردهمایی با خیر و سعادت‌اند، زیرا گروه دوم خدا را می‌خوانند و گروه اول نیز سرگرم فراگیری بینش و دانش‌اند و می‌خواهند دانش و آگاهی دینی خود را از رهگذر تعلیم، به دیگران منتقل سازند. اما گروه اول بر گروه دوم مزیت دارند. سپس، حضرت در جمع گروهی که سرگرم دانش‌اندوزی و تعلیم بودند، نشست.^{xxi v} تشکیل جلسات تفسیر قرآن، آموزش احکام و مسائل شرعی، آموزش اعتقادات اسلامی، بیان تاریخ اسلام و ایران، دشمن‌شناسی و... آموزش‌هایی است که در مسجد با محوریت امام جماعت مسجد انجام می‌شود و این آموزش‌ها تأثیر بسیار بالایی در شکل‌گیری هویت اجتماعی سالم افراد دارد. تأکید بر این مسأله به جاست که مسجد و مباحث آموزشی که مسجد در اختیار افراد قرار می‌دهد در ترسیم سبک زندگی اسلامی که خود از مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل دهنده هویت اجتماعی صحیح است، بسیار نقش مهمی دارد و از این طریق می‌تواند کمک شایانی در تحقق تمدن اسلامی داشته باشد.

مسجد عامل بیداری فطرت الهی: در این حدیث شریف چهارمین اثر ارتباط با مسجد قرار گرفتن در معرض رحمت الهی مطرح شده است. اگر چه این رحمت، مصادیق فراوانی دارد، اما به نظر می‌رسد یکی از

مهم‌ترین جلوه‌های این رحمت الهی بیداری فطرت الهی انسان‌ها در اثر عبادت و معنویت باشد. استاد مطهری یکی از عوامل بسیار اثرگذار در هویت اجتماعی و انسانی را فطرت الهی موجود در وجود انسان‌ها می‌داند. همان فطرتی که خدای متعال از آن در قرآن این‌گونه یاد کرده است: (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ؛^{xxv} پس روی خود را با گرایش تمام به حق، به سوی این دین کن، با همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است. آفرینش خدا تغییرپذیر نیست. این است همان دین پایدار، ولی بیشتر مردم نمی‌دانند.» مسجد کانون عبادت و توجه دادن انسان به مقام عبودیت و بندگی است.

افرادی که توجه بیشتری به این فطرت الهی خود دارند و از مقام انسانیت خود آگاه هستند در صحنه اجتماع نیز رفتاری متناسب با هویت الهی خود دارند و خود را به هر کار و رفتاری آلوده نمی‌کنند. امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: مَنْ عَرَفَ قَدْرَهُ لَمْ يَضِعْ بَيْنَ النَّاسِ^{xxvi}

مسجد و مواعظ اخلاقی: پنجمین و ششمین اثر ارتباط با مسجد در کلام امام علی (علی السلام) شنیدن مواعظ اخلاقی است که سبب هدایت به مسیر درست زندگی و دوری از راه‌های انحرافی است. مسائل اخلاقی هر فرد و جامعه اثر بسزایی در هویت اجتماعی آن فرد یا جامعه دارد. به طور مثال فردی که دچار بیماری اخلاقی مثل تکبر و خود پسندی باشد مشخصات اجتماعی او به گونه‌ای است که دچار انزوا و از دست دادن اطرافیان خواهد بود و در برقراری ارتباط با اطرافیان خود دچار مشکل خواهد شد. اما فردی که از تواضع و دگردوستی برخوردار است، هویت اجتماعی وی به گونه دیگری است. فرد یا جامعه‌ای که دچار روحیه منفی خودباختگی است، هویت اجتماعی آن فرد یا اعضای آن جامعه به گونه‌ای است که در برابر فرهنگ‌های مهاجم توان مقابله نخواهد داشت و ستم‌پذیر خواهد بود. بیماری جامعه و قوم فرعون از نگاه قرآن همین است (فاستخف قومه فاطعوه).^{xxvi i}

مسجد با احیای جلسات وعظ و اخلاق می‌تواند کمک شایانی به شکل‌گیری صحیح هویت اجتماعی نوجوانان و جوانان داشته باشد. خصوصاً با توجه به این نکته که دل پاک نوجوان و جوان آمادگی بیشتری برای دریافت مواعظ اخلاقی دارد و ملکات اخلاقی در او راسخ‌تر خواهد بود.

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عَلِيهِ السَّلَام) الْعِلْمُ مِنَ الصَّغَرِ كَالنَّقْشِ فِي الْحَجَرِ.^{xxvi ii}

موعظه، راه هدایت را به انسان می‌نمایاند و راه گمراهی را به انسان می‌شناساند. یکی از عوامل انحطاط شخصیتی و بی‌هویتی جوانان، عدم آگاهی از راه درست و صراط مستقیم و عدم شناخت راه‌های گمراهی است. مسجد بهترین مکانی است که می‌تواند راه هدایت و ضلالت را به جوانان نشان دهد تا دچار بحران هویت یا هویت ناپسند اجتماعی نشوند.

مسجد و کنترل اجتماعی: امام علی (علیه السلام)، در بخش پایانی کلام خود در فواید ارتباط با مسجد به یک حقیقت روان‌شناختی اشاره می‌کنند. افرادی که با مسجد ارتباط مستمر داشته باشند به لحاظ اجتماعی جای‌گاهی پیدا خواهند کرد که بسیاری از رفتارهای غلط یا خلاف شرع یا خلاف عرف جامعه اسلامی را ولو به خاطر حیا ترک خواهند کرد و این در سلامت ظاهر جامعه اسلامی که خود از جلوه‌های هویت اجتماعی است، اثرگذار است. به عبارت دیگر ارتباط با مسجد باعث به وجود آمدن نوعی کنترل همگانی بین مسلمانان خواهد شد. به تجربه ثابت شده جوان در محیطی که غریب باشد و کسی او را نشناسد راحت‌تر به رفتارهای هنجارشکنانه می‌پردازد. یکی از آفات پذیرش دانشجو - خصوصاً دختران - در شهر دیگری غیر از شهر خود همین فراهم شدن زمینه لغزش و رفتارهای خلاف هنجار است. لذا ارتباط با مسجد خصوصاً در سنین جوانی نوعی شخصیت و هویت مذهبی اجتماعی برای وی به وجود می‌آورد که همین هویت مانع ارتکاب رفتارهای غلط می‌تواند باشد. پیامبر اکرم در روایت شریفی به زیبایی به مطلب اشاره فرموده‌اند: «عَنِ الرَّضَا (علیه السلام) عَنْ آبَائِهِ (عليهم السلام) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (صلى الله عليه و اله) قَالَ لَمْ يَبْقَ مِنْ أَمْثَالِ الْأَنْبِيَاءِ إِلَّا قَوْلُ النَّاسِ إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ.^{xxi}»؛ از نصایح پیامبران چیزی باقی نمانده مگر این که مردم می‌گویند هرگاه حیا نداری هرچه می‌خواهی بکن.» حضور در جمع مؤمنین و شناخته شدن به ایمان در بین مردم می‌تواند روحیه شرم و حیا را در انسان بالا ببرد و به نوعی هویت اجتماعی ایمانی برای شخص شکل دهد که خود در عدم توجه به انحرافات و لغزش‌ها بسیار قابل توجه است.

بایسته‌های مسجد فعال

در بحث‌های گذشته مطرح شد که مسجد نقش بسیار بالایی می‌تواند در شکل‌گیری هویت اجتماعی افراد داشته باشد، اما نکته قابل توجه این است که مسجدی در ایفای این نقش موفق خواهد بود که حضور پویا و فعالی در اجتماع داشته باشد. مسجدی که تمام فعالیت آن منحصر به اقامه نماز جماعت صرف باشد، اگرچه اثراتی را در زمینه مسائل عبادی و اجتماعی مسلمین دارد، اما آن نقش‌آفرینی کامل را نخواهد داشت. به

همین جهت در پایان این مقاله ما به ذکر چند نکته به عنوان بایسته‌های مسجد فعال، یعنی آنچه که برای پویایی و فعال بودن مسجد در تمام عرصه‌ها خصوصاً موضوع محل بحث - یعنی شکل‌گیری هویت اجتماعی نوجوان و جوان - لازم است، می‌پردازیم.

1. فعال بودن امام جماعت: امام جماعت رکن اصلی مسجد در زمینه مسائل فرهنگی است. تمام فعالیت‌های تربیتی، فرهنگی و مذهبی مسجد با محوریت امام جماعت باید صورت گیرد. اگر امام جماعت به برنامه مسجد و اقامه جماعت به عنوان یک برنامه تبلیغی همه جانبه و اثرگذار نگاه کند و تمام سعی و تلاش خود را برای ایجاد یک فضای تربیتی به کار بندد، مسجد از حالت یک معبد صرف به یک کانون عبادی و تربیتی و اجتماعی تبدیل می‌شود که نقش بی بدیلی در سطح جامعه خواهد داشت.

2. هماهنگی بین ارکان اجرایی مسجد: اجرای فعالیت‌های مختلف مسجد توسط افراد یا گروه‌های مختلفی انجام می‌شود که ما از آنها به عنوان ارکان اجرایی مسجد یاد می‌کنیم. مثل امام جماعت، هیئت امناء، بسیج مسجد و... یکی از مشکلاتی که متأسفانه در برخی مساجد مشاهده می‌شود اختلاف بین این ارکان در تصمیم‌گیری‌های کلان و سیاست‌گذاری‌های مسجد است که آفات زیادی دارد: هدر رفتن انرژی و پتانسیل مسجد و اعضای فعال در آن، زمین ماندن کارهای اساسی و وظایف اصیل مسجد، ایجاد دلزدگی و دفع دیگران از مسجد و... اگر ارکان مسجد با هماهنگی کامل با یکدیگر به انجام وظیفه بپردازند، اثرگذاری مسجد مضاعف خواهد شد و مسجد پویایی بالایی خواهد داشت. لازم به ذکر است که امام جماعت در ایجاد این هماهنگی بین ارکان مسجد نقش کلیدی دارد.

3. اندیشیدن تدابیر لازم و ایجاد فضای مناسب برای حضور حداکثری نوجوانان و جوانان در مسجد: اگر حضور جوانان در مسجد منحصر به اقامه جماعت باشد، هرچند در شخصیت آنان اثرگذار است، اما هرچه این حضور بیشتر و البته هدفمند و با ضابطه باشد این اثرگذاری بیشتر و انس آنان با مسجد عمیق‌تر خواهد بود. ایجاد کتابخانه و فضای مطالعه در مسجد، فراهم کردن فضای آموزشی و فرهنگی مثل کلاس‌های علمی، فرهنگی و مذهبی، برگزاری جلسات و مراسم مختلف در مناسبت‌های ملی و مذهبی و... از نمونه‌های این فضا سازی برای حضور حداکثری و هدفمند جوانان در مسجد است.

4. استفاده از افراد تحصیل کرده، جوان و خوش فکر در فعالیت‌های مختلف مسجد: حضور این گونه افراد در فعالیت‌های مسجد از قبیل عضویت در هیئت امناء، برگزاری کلاس‌ها و جلسات آموزشی فرهنگی، به عنوان امام جماعت و سخنران و حتی مؤذن و مکبر باعث جذب بیشتر جوانان به مسجد و کارآمدتر شدن مسجد در نقش‌های خود است. از این راه اثرگذاری مسجد در هویت بخشی به جوانان به لحاظ اجتماعی بسیار بیشتر خواهد بود. جوانی که در مسجد هیچ جذبه‌ای نمی‌بیند و هیچ ارتباطی با مسجد و عناصر مسجد، نه به لحاظ سنی و نه به لحاظ علمی و فرهنگی نمی‌بیند، طبیعی است که اثرپذیری از فضای مسجد هم نخواهد داشت و حضور وی در مسجد یک حضور حداقلی به لحاظ کمی و کیفی خواهد بود و هویت اجتماعی وی در محیط‌های دیگری شکل خواهد گرفت. به عبارت دیگر سنخیت بین دو شیء عامل پیوند و اثرپذیری است. جوان اگر احساس سنخیت با محیط مسجد داشته باشد، پیوند عمیق و پذیرش بالایی از محیط مسجد خواهد داشت؛ اما اگر این سنخیت را نیابد ارتباط او با مسجد سطحی و غیر مؤثر خواهد بود.

مناسب است کلام زیبایی رهبر معظم انقلاب حضرت آیه الله خامنه ای (دامت برکاته) در توصیف مسجد ایده‌آل را، حسن ختام این بخش قرار دهیم:

«نخستین مطلب مهم، بنای مسجد و حضور روحانی شایسته در آن است... دسترسی آسان به مسجد، نیاز ضروری مؤمنان و جوانان و نوجوانان ما است. روحانی پرهیزگار، خردمند، کارشناس و دلسوز در مسجد، هم‌چون پزشک و پرستار در بیمارستان، روح و مایه حیات مسجد است. امامان جماعت باید آماده‌سازی خویش برای طبابت معنوی را وظیفه حتمی خود بدانند و مراکز رسیدگی به امور مساجد و حوزه‌های علمیه در همه جا آنان را یاری دهند. مساجد باید مدرّس تفسیر و حدیث و منبر معارف اجتماعی و سیاسی و کانون موعظه و پرورش اخلاق باشد. زمزمه محبت متولیان و مدیران و امنای مساجد، باید دل‌های پاک جوانان را مجذوب و مشتاق کند. حضور جوانان و روحیه‌های بسیجی باید محیط مسجد را زنده و پرنشاط و آینده‌پو و لبریز از امید سازد. میان مسجد و مراکز آموزشی در هر محل، همکاری و پیوند تعریف شده و شایسته‌ای برقرار گردد. چه نیکوست که دانش‌آموزان برجسته و ممتاز در هر محل، در مسجد و در برابر چشم مردم و از سوی امام جماعت، تشویق شوند. مسجد باید رابطه خود را با جوانانی که ازدواج

می‌کنند، با کسانی که به موفقیت‌های علمی و اجتماعی و هنری و ورزشی دست می‌یابند، با صاحب هم‌تانی که کمک به دیگران را وجهه همت می‌سازند، با غمدیدگانی که غمگساری می‌جویند، و حتی با نوزادانی که متولد می‌شوند، برقرار و مستحکم کند. مسجد باید در هر منطقه و محل؛ مأمّن و مایه خیر و برکت باشد».^{xxx}

نتیجه

مسجد به عنوان یک پایگاه عبادی و اجتماعی اگر با توجه به معیارهایی چون فعال بودن امام جماعت، استفاده از افراد فرهیخته و جوان در ارکان مسجد و... به ایفای نقش در جامعه بپردازد با کارکردهای خاص خود می‌تواند تأثیر بسزایی در شکل‌گیری هویت اجتماعی نوجوانان و جوانان - که در دوران شکل‌گیری و تثبیت هویت هستند - داشته باشد که در مواقعی این نقش آفرینی بی‌بدیل است. کارکردهایی چون: ایجاد محیط دوستی و ارتباطات اجتماعی، ارائه آموزش‌های دینی، فرهنگی، تاریخی و... به جوانان که باعث آگاهی به هویت اجتماعی صحیح خواهد بود، وعظ و خطابه و ایجاد محیط و روحیه اخلاقی در افراد و... دخیل در شکل‌گیری هویت اجتماعی افراد هستند.

i . جن/18.

ii . ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، 1جلد، دار الشریف الرضی للنشر - قم، چاپ: دوم، 1406 ق، ص27.

iii . توبه/18.

iv . ابن سعد در الطبقات الكبرى میگوید: «پیش از تشریح اذان، مردم را با ندای "الصلاة جامعة" به مسجد و نماز جماعت فرامی خواندند. پس از آن که اذان تشریح شد با جمله مزبور، مردم را در غیر اوقات نماز، برای کارهای مهم به مسجد فرامی خواندند». الطبقات الكبرى، محمد بن سعد بن منیع الهاشمي البصري (م 230)، تحقیق محمد عبد القادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیة، ط الأولى، 1990/1410. ج1 ص190.

v . فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، الوافی، 26جلد، کتابخانه امام امیر المؤمنین علی علیه السلام - اصفهان، چاپ: اول، 1406 ق، ج7 ص507.

vi . روح الله الموسوی الخمينی، صحیفه نور، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان مدارك فرهنگی انقلاب اسلامی، 1370،

ج18 ص67.

vii . سورة قصص، آیه 77.

viii . ابن بابویه، محمد بن علی، الأمالی (للصدوق)، 1جلد، کتابچی - تهران، چاپ: ششم، 1376ش، ص298.

ix . مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (ط - بیروت)، 111جلد، دار إحياء التراث العربي - بیروت، چاپ: دوم، 1403 ق، ج 23، ص236.

x . قائمی، علی، شناخت، هدایت و تربیت نوجوانان و جوانان (تهران، امیدی، 1363)، ص67.

xi . بستانی، فؤاد افرام/ مهیار، رضا، فرهنگ ابجدی، 1جلد، انتشارات اسلامی - تهران، چاپ: دوم، 1375ش، ص967.

xii . فرهنگ عمید، ص1265.

xiii . مجله حدیث زندگی، ش 11 ص70.

xiv . فیض کاشانی، همان، ج1 ص116.

xv . محمد سبحانی نیا، جوان و بحران هویت، نرم افزار شباب، سازمان تبلیغات اسلامی.

xvi . همان.

- xvii . ابوالفضل اشرفی، هویت اجتماعی و پیشگیری از انحرافات اجتماعی، فصلنامه علوم اجتماعی ش11 و12 ص 40.
- xviii . شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (للصبحي صالح)، 1جلد، هجرت - قم، چاپ: اول، 1414 ق، حکمت 149.
- xix . همان، حکمت 449.
- xx . محمد سبحانی نیا، پیشین.
- xxi . ابن بابویه، محمد بن علی، من لا يحضره الفقيه، 4جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم - قم، چاپ: دوم، 1413 ق؛ ج 1؛ ص 237.
- xxii . نهج البلاغه، حکمت 12.
- xxiii . زخرف /67.
- xxiv . مجموعه آثار استاد مطهری، انتشارات صدرا، تهران، ج 18 ص 193.
- xxv . روم /30.
- xxvi . تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، تصنیف غرر الحكم و درر الكلم، 1جلد، دفتر تبلیغات - ایران؛ قم، چاپ: اول، 1366ش، ص 233.
- xxvii . زخرف /54.
- xxviii . بحار الأنوار (ط - بیروت)؛ ج 1؛ ص 224.
- xxix . همان، ج 68 ص 333.
- xxx . نرم افزار حدیث ولایت، مکتوبات، سال 1389، پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز، ص : 28